

**ØDEMARKEN – DET HERRELØSE LAND
KNUT HAMSUNS MARKENS GRØDE (1917) OG
STINA ARONSONS HITOM HIMLEN (1946)
SOM NORDLIGE NATURTEKSTER**

Beatrice M. G. Reed

Sammendrag

Artikkelen undersøker relasjonen mellom menneske og natur i Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og Stina Aronsons Hitom himlen (1946). Et komparativt perspektiv inspirert av postkolonial økokritikk viser at begge tekstene forholder seg aktivt til et sett av ideologisk ladete forestillinger knyttet til den nordlige ødemarken som motivfelt. Ved å sammenligne fremstillinger av bønder, landskap, dyr, samer og overnaturlige krefter, blir det tydelig at forfatternes måte å forholde seg til dette motivfeltet på, er preget av ganske ulike syn på menneske og natur. Artikkelen tar for seg noen pregnante tekststeder der slike ideologiske posisjoner blir særlig tydelige. Dermed kan artikkelen også leses inn i en pågående diskusjon av Hamsuns omstridte nobelprisroman som en økologisk tekst. Det komparative, situerende og ideologikritiske perspektivet bidrar til å nyansere tidligere økokritiske lesninger, særlig knyttet til samenes status i teksten.

Abstract

The article examines the relationship between man and nature in Knut Hamsun's Growth of the Soil (1917) and Stina Aronson's This Side of Heaven (1946). Combining an ecocritical and a postcolonial perspective, a set of ideologically charged notions associated with the northern wilderness come in to light. Through depictions of farmers, landscapes, animals, Sámi characters and supernatural elements, the analysis highlights both anthropocentric and colonial tendencies as well as a questioning of the perceived power structures between these actors. Thus, the article can also be regarded a contribution to an ongoing discussion of Hamsun's controversial Nobel Prize-winning novel as an ecological text. The comparative and situated approach helps widen the ecocritical perspective, especially regarding the status of the Sámi in the text.

Nøkkelord

Knut Hamsun, Stina Aronson, natur, nord, postkolonial økokritikk

Er *Markens grøde* (1917) en utpreget økologisk tekst? Ja, mener Henning Howlid Wærp, som i flere publikasjoner har argumentert for at det økokritiske leseparadigmet gir Hamsuns omstridte nobelprisvinnende roman fornyet relevans: «Hamsuns mål med romanen er en transformasjon, en bevegelse mot [...] en jordvendt bevissthet [...]. Fra et økokritisk perspektiv er *Markens grøde* fortsatt en roman det er verdt å lytte til» (Wærp 2018, 213).¹ Reinhard Hennig har imidlertid kritisert Wærp for å underkommunisere at vekstideologien som *Markens grøde* formidler, ikke er økologisk bærekraftig på sikt.

¹ Dette er også det sentrale poenget i artikkelen «Isak Sellanrå, igjen dagens mann? *Markens grøde* lest i et økokritisk perspektiv» (2010): «Denne romanen, som er skutt i senk av ideologikritikken, feminismen og postkolonialismen, kan kanskje stige opp igjen med økokritikken?» (Wærp 2010, 109).

Ødemarken – det herreløse land
Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og
Stina Aronsons hitom himlen (1946)
som nordlige naturtekster

Derfor slår Hennig fast at romanen slett ikke kan leses som en guide til en mer naturnær og miljøvennlig livsstil, slik Wærp hevder: «*Markens grøde* is not a text that propagates a 'return to nature' or a simple and sustainable lifestyle» (Hennig 2018, 39). Dette divergerende synet på romanen vitner om de store spenningene som teksten rommer. Det er likevel stor enighet om at den nordiske naturen er et helt sentralt motivfelt i boken. Den økokritiske tilnærmingen bidrar derfor til å åpne *Markens grøde* mot en naturvendt litterær tradisjon, som både kan belyse romanens konkrete situering i det nord-fennoskandiske naturlandskapet – og fungere som ideologisk relieff.

Et annet verk som kan plasseres i en slik skandinavisk naturkanon er romanen *Hitom himlen* (1946), skrevet av den svenske forfatteren Stina Aronson. I likhet med Hamsuns roman, portretterer Aronsons gjennombruddsverk en jordnær livsform, forankret i et utpreget nordlig natur- og kulturlandskap. Mens *Markens grøde* i stor grad har blitt betraktet som reaksjonær idyll (Andersen 2011, Žagar 2011, Boasson 2015), har *Hitom himlen* blitt lest som et normbrytende verk, preget av humanistisk maktkritikk (Graeske 2001, Nilsson Skåve 2007). Selv om begge romanene løfter frem tilværelser i det nordlige naturlandskapet som et positivt alternativ til urbane liv i sør, fremstår de ideologiske tendensene som kan leses ut av verkene altså som ganske ulike.

Denne artikkelen undersøker hvordan romanene fremstiller den *nordlige ødemarken* som ideologisk ladet motivfelt der både menneskelige og ikke-menneskelige aktører inngår. Gjennom et komparativt perspektiv inspirert av postkolonial økokritikk, belyser den hvordan ødemarksmotivene kan brukes både til å underbygge og problematisere et hierarkisk og antroposentrisk verdensbilde.

Markens grøde (1917) og Hitom himlen (1946) – to jordvendte romaner

Som titlene antyder kan både Hamsuns og Aronsons romaner betraktes som utpreget jordvendte tekster. *Markens grøde* og *Hitom himlen* tar leserne med inn i et univers der menneskene lever i nær kontakt med den ødemarksnaturen som omgir dem. Begge romanene skildrer et kollektiv av småbrukere som lever av det jorden har å by på, eller på det de kan bytte til seg. Mens nybyggeren Isak Sellanraa fremstår som hovedpersonen i *Markens grøde*, er det to kvinnelige karakterer som figurerer i sentrum av Aronsons bok. Store deler av romanen beskriver hverdagen til den fromme enken Emma Niskanpää, som lever alene med sin lille buskap på en avsidesliggende gård.²

Fortellingene om Isak og Emma har en hel del til felles. Begge handler om mennesker som overlever i det nord-fennoskandiske landskapet fordi de ser både muligheter og mening der andre ser et goldt og tomt ødeland. Likevel er det også store forskjeller mellom fremstillingen av de to karakterene. I starten av fortellingene er Isaks og Emmas situasjon påfallende lik. De lever begge alene i en enkel bolig med et par geiter, flere mil fra nærmeste nabo. Selv om Emma har mistet ektemannen i tømmerskogen og lever med vissheten om at den elskede sønnen hennes er i ferd med å syke hen på lungesankatorium,

² Den andre sentrale personen i *Hitom himlen* heter Mira Vaara. Mens Emma Niskanpää står i sentrum av de åtte første kapitlene, er de to siste sentrert rundt Mira og hennes ekteskapsbrudd med en læstadiansk predikant. De to delene er kun skilt av en umarkert ellipse, men av noen implisitte replikker i delen om Emma kan leseren slutte seg til at kapitlene om Miras oppbrudd fra ekteskap og familie, utgjør en analepse. Hvor lang tid det er mellom delen om Emma og Mira er imidlertid høyst usikkert. Den anakrone komposisjonen og usikre omgangen med forløp og tidsmarkører er ett av en av mange formgrep som antyder at romanen gestalter et annet tidskonsept og verdenbilde enn det som preger et moderne liv i byen.

aksepterer hun sitt liv og drømmer ikke om noe mer enn hun har. Kontrasten er dermed stor til fortellingen om Isak som ender opp som greve i marken med stor familie, en mengde dyr og anselige verdier på bok. Slike forskjeller antyder at karakterene forholder seg ulikt, både til seg selv og den omgivende ødemarken med alle sine menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Dette gjør det relevant å undersøke hvordan disse omgivelsene fremstilles i de to romanene.

Ødemarkens *andre*

Et sentralt utgangspunkt for den økokritiske litteraturforskningen er at *naturen* i løpet av de siste hundreårene er blitt betraktet som en motsetning til det menneskelige. Menneskene forstår seg selv ved å avgrense seg fra sine ikke-menneskelige omgivelser. På samme måte som *mannen* i Simone de Beauvoirs analyse av forholdene mellom kjønnene, forstår seg selv i lys av *kvinnen* som *det annet* kjønn, kan naturen betraktes som et slags omgivende fremmedelement for et menneskelig sentrum. I Hamsuns og Aronsons romaner kan dette motsetningsforholdet formuleres som en spenning mellom bondemennesket og ødemarken. Den berømte åpningen av *Markens grøde* illustrerer at denne delingen også innebærer en maktstruktur:

Den lange, lange sti over myrene og inn i skogene hvem har trukket opp den? Mannen, mennesket, den første som var her. Det var ingen sti før ham. Siden fulgte et og annet dyr de svake spor over moer og myrer og gjorde dem tydeligere, og siden igjen begynte en og annen lapp å snuse stien opp og gå den når han skulle over fra fjell til fjell og se sin rein. Slik ble stien til gjennom den store allmenning som ingen eiet, det herreløse land (Hamsun 2017 [1917], 7).

Gjennom den lille historien om stien, fremstilles bonden og nybyggeren Isak bokstavelig talt som *den første*. Siden han allerede har etablert en sti når romanen begynner, fremstår han som en territorial makt i landskapet fra første setning. Han er også den første i forhold til dyrene, som han så og si baner vei for. Og han er den første i forhold til samene som følger etter dyrene.³ Ved å sette spor i naturen gjør han krav på landet. Likevel presenteres det som en herreløs allmenning. Verken en jordisk eller en guddommelig herre synes å ha noen makt her før Isak kommer vandrende og setter seg ned i ødemarken.

Gjennom åpningsavsnittet lanseres bonden Isak dermed som et forandrende sentrum, omgitt av myrer og skoger, dyr og samer. Disse omgivende «aktørene» kan dermed forstås som en slags ødemarkens *andre*. Også guder og andre åndelige størrelser kan betraktes som deler av dette feltet av aktører som underordnes bonden Isak i fortellingen om ham. At selve ordet «ødemark» er konstruert over fravær, tydeliggjør denne kontrasten mellom bondemennesket som meningsskapende sentrum i et «tomt» landskap.⁴ En rekke økokritikere har derfor kritisert ødemarks- og villmarksdiskursen for å hvile tungt på en type dualismetekning der natur og menneske betraktes som adskilte

³ Rekkefølgen som preger Hamsuns vitalistiske skapelsesberetning er påfallende. Ikke bare plasseres samene i en annen kategori enn «mannen, mennesket». Samene har levd og vandret i fjellet i mange hundre år før nybygger-mennesket kom. Like misvisende er det at dyrene følger i menneskenes fotspor og ikke omvendt. I et realistisk scenario, ville dyrene kommet først, etterfulgt av reindriftssamene. Dermed ville det allerede være mange stier og dyretråkk å velge mellom for en bonde på jakt etter land, en gang i slutten av 1800-tallet.

⁴ «Ødemark» defineres som «ubebodd el. tynt befolket område» (Karlsen et al. 2018, 1029)

Ødemarken – det herreløse land
Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og
Stina Aronsons hitom himlen (1946)
som nordlige naturtekster

sfærer med menneskelig nærvær som målestokk.⁵ At samene fremstår som en del av dette øde landskapet gir dem en uklar status på grensen mellom disse to sfærene.

Åpningen av *Markens grøde* synes dermed ikke bare å etablere et motsetningsforhold mellom menneske og natur, men også mellom bonden som kultiverende menneske og samene som naturmenneske. Disse to kryssende maktaksene utgjør et sentralt utgangspunkt for den postkoloniale økokritikken. Som Graham Huggan og Helen Tiffin poengterer i *Postcolonial Ecocriticism* (2015), er aksene menneske/natur og koloniasator/kolonisert særlig påtakelige i pastorale fortellinger om nybyggeren som søker bort fra den urbane, vestlige sivilisasjonen for å innta en tilsynelatende ubefolket ødemark. Det utopiske elementet i slike narrativ kan imidlertid åpne for alternative perspektiver på maktforholdene i verden:

[H]istorically speaking pastoral perceptions of the world have always been more inclined to the narrowly anthropocentric than broadly ecocentric, and just as likely to be interested in cultivation of the (urban) intellect as the cultivation of the (rural) land. [...] The ironies of pastoral are intensified, however, in contexts of contested entitlement and embattled ownership, where the plaintive search for 'lost pastoral havens' might well be seen as belonging to the ordinary structure of colonial violence itself. Pastoral, in this last sense, is a spectral form, always aware of the suppressed violence that helped make its peaceful visions possible, and always engaged with the very histories from which it appears to want to escape (Huggan og Tiffin 2015, 100-101).

Selv om man kan diskutere hvorvidt det nordlige Norden har vært preget av samme type maktdynamikk som de tidligere koloniserte delene av verden som Huggan og Tiffin sikter til, fremstår denne tilnærmingen til ødemarks- og pastoraldiskursen relevant også i møte med verk som *Markens grøde* og *Hitom himlen*. I det følgende skal jeg nærme meg disse spenningene ved å se på verkenes fremstillinger av bønder, og deres relasjon til landskap, dyr, samiske aktører og metafysiske krefter i universet.

Bøndene og landskapet

Som vist sier åpningen av *Markens grøde* ganske mye om relasjonen mellom bondemennesket Isak og marken. Stedet han etterhvert slår seg ned på, omtales selvmotsigende som: «dette ingen steds, men hans» (Hamsun 2017 [1917], 8). Nybyggerens paradoksale rett til det «herreløse land» er en sentral del av romanens plot. Derfor er det viktig å undersøke hvordan denne retten begrunnes i teksten. En slik begrunnelse formidles som en del av Isaks refleksjoner når han etter hvert innser at den allmenningen han har begynt å dyrke opp ikke er herreløs likevel. Staten eier jorda og det ryktes at den vil kreve betaling av nybyggeren i ødemarken: «Skulle han kjøpe, hvorfor det? Marken lå jo her, skogen stod her, han dyrket opp og reiste et hjem midt i urnaturen,

⁵ Et eklatant uttrykk for denne kritiske holdningen er miljøhistorikeren William Cronons essay «The Trouble with Wilderness. Or Getting Back to the Wrong Nature» (1996). Cronon har to hovedinnsigelser mot «wilderness»-begrepet, den angloamerikanske ekvivalenten til ødemarken. For det første impliserer det vårt eget fravær: «If we allow ourselves to believe that nature, to be true, must also be wild, then our very presence in nature represents its fall» (Cronon 1996, 19). For det andre gjør den oss blinde for variasjoner innenfor både den menneskelige og den naturlige sfæren.

fødde sin familie og sine dyr, skyldte ingen arbeidet, arbeidet» (Hamsun 2017 [1917], 40). Selv om Isak etter hvert kjøper jorda og ettertrykkelig gjør den til sin eiendom, er dette spørsmålet representativt for romanens samlede fremstilling av relasjonen mellom nybyggerbonden og landet: «Urnaturen» blir verdifull først når bonden tar den i besittelse og gjør den til kulturlandskap.⁶ Ødemarken fremstilles i *Markens grøde* som en mild og velvillig favn som bonden har rett på, og som derfor villig åpner seg for hans befruktende og formende kraft. Den uforutsigbare investoren og vismannen Geissler uttrykker det slik i slutten av romanen: «[Dere Sellanraa-folk] er omsluttet av den store vennlighet [...] Dere ligger ved en barm og leker med en varm morshånd og patter» (Hamsun 2017 [1917], 347).

Denne typen antropomorfering av naturen blir ofte angrepet av økokritikere. Som Bryan L. Moore noterer har «anthropocentrism and personification [...] been attacked by a variety of writers whose work aims to describe and/or defend the wilderness» (Moore 2008, 24). Innenfor den amerikanske naturvendte litteraturforskningen er europeernes erobrende penetrering av *jomfruelig territorium* en etablert trope.⁷ Det blir imidlertid for enkelt å påstå at besjeling per definisjon innebærer en nedvurdering av naturens egenverdi.

Dette blir tydelig i møte med *Hitom himlen*. I likhet med *Markens grøde* er Aronsons roman rik på troper og figurer som fremhever likhet mellom menneske og natur. Også i den følgende passasje blir ødemarken feminisert, men virkningen er en ganske annen enn i Geisslers ord:

Något som liknade en mystisk epidemi drog genom finnmarksbyarna vid den tiden: äkta män övergav hustru och hem och försvann utan att lämna en rad efter sig. [...] [H]os dem alla hade en gemensam tanke fått fäste i sinnet: att deras gamla liv inte kunde fortsätta. Den slog ideligen emot dem. De gick på sina tegar, där ogräset luktade antiseptiskt kärvt som porsen på myren. Då kom ingivelsen till dem, ur jorden, ur luften ur hjärtat innanför skintröjan. Res! Det var som hade ödemarken varit en käresta, vilken plötslig skiftade känslor och stötte dem ifrån sig. Ge dig iväg. Och de bortkomna karlarna blev förfärade och vände hembygden ryggen. Fastän de fattat sitt beslut frivilligt kände de det själva som de blivit fördrivna (Aronson 2003 [1946], 259).

Snarere enn å undergrave naturens annethet, fungerer antropomorferingen her underliggjørende. Ødemarken fremstår som en uforståelig kraft som hersker over de mannlige bøndernes vilje. Både besjelingen av landskapet i Geisslers beskrivelse av Sellanraa-folket og den lille historien om ødemarksbønderne i *Hitom himlen*, hviler på en etablert trope der naturen og jorden fremstilles som kvinnelig og mennesket som mannlig. Likevel fremstår relasjonen mellom menneske og natur forskjellig. I *Markens grøde* er landskapet omsluttende og omsorgsfullt, i *Hitom himlen* er det nært, men uforutsigbart og egenrådig.

⁶ At det som først omtales som «ødemarken» etterhvert bare betegnes som «marken» tydeliggjør dette underliggende kultiveringsnarrativet.

⁷ Vera L. Norwood har blant annet vist hvordan myten om menns erobring av det jomfruelige amerikanske landskapet har ført til at begrepet «wilderness» i amerikansk kontekst konnoterer en viss type maskulinitet: «Masculine culture in America characteristically sees wilderness as a place for defining virility, for playing out aggressive, adventure-seeking, sometimes violent impulses» (Norwood 1996, 323).

Menneskene og dyrene

Også dyremetaforikk får ulike effekter i de to verkene. I tillegg til å skildre nærhet mellom bøndene og husdyrene deres på motivnivå inneholder begge romanene nemlig en god del skildringer der menneskene sammenlignes med dyr eller fremstilles med dyriske attributter, altså zoomorfisering.⁸ Også dette grepet har en rekke ulike effekter i Hamsuns og Aronsons romaner. Nesten alle de menneskelige aktørene som inngår i *Hitom himlen* sammenlignes på et tidspunkt med et dyr. Emma Niskanpää likner for eksempel på en geit: «I den snusbruna dagern kring muren lyste hennes kinder vita och knotiga som på en get» (Aronson 2003 [1946], 173). I og med at Emma nærer moderlig omsorg for geitene sine, fremhever denne beskrivelsen hennes nærhet til dyrene på en positiv måte. Når det blåser opp til en langvarig midtvintersstorm tenker hun på geitene «som barn, gråtande i mørkret», og hun bekymrer seg mer for dyrenes liv enn for sitt eget: «[H]on tröstade sig med att byfolket under alla förhållanden skulle hinna fram och frälsa djuren om hon själv kom i olycka» (Aronson 2003 [1946], 148, 160).

Mens disse beskrivelsene betoner nærhet og omsorg på tvers av artsgrenser, peker andre zoomorfismer på ytre likhet. En ung mannlig karakter beskrives for eksempel slik: «Hans fysiologi bestod av några små snabba streck. Ungefär som man skulle tänka sig en korsning mellan ekorre och sparv» (Aronson 2003 [1946], 385). Et tredje grep som fremholder nærhet mellom menneske og dyr i Aronsons roman, er beskrivelser der sansingssenteret forankres i dyr. Når Emma får en åpenbaring tidlig i romanen er familiens hund den eneste som legger merke til forandringen: «Gårdshunden Slabre smög sig fram till hennes sida och tydde sig till henne. Ty han vädrade en annan i henne. Men de andra gav inte akt på förändringen eller hejdade sig för att granska henne» (Aronson 2003 [1946], 24). Både zoomorfismene og dyrefokaliseringen synes å undergrave grensene mellom mennesker og dyr i *Hitom himlen*. Slik bidrar disse litterære grepene til å problematisere forestillingen om menneskenes eksepsjonelle status i verden.⁹

Også hos Hamsun brukes dyremetaforikk på variert vis. Når det heter om Isak og hans kone Inger, at «[d]e levet tett hos hverandre som dyr i skogen», synes poenget å være at de har det godt sammen (Hamsun 2017 [1917], 62). Dette bekreftes i slutten av romanen når Isak tenker tilbake på nybyggerparets første år i marken:

[D]et var hans beste tid. Og når mars og april kom så ble han og Inger gale efter hverandre, akkurat som fugler og dyr i skogen [...] han var som den første storoksen, og den var et vidunder, stor og blank som en konge når den kom (Hamsun 2017 [1917], 312).

Den erotiske underteksten som knytter bonden og oksen til samme agrare sfære i denne beskrivelsen, støtter opp om romanens sentrale fruktbarhetsbudskap. Når bøndene zoomorfiseres, fremstår de dyriske sidene ved mennesket altså som sunne og produktive krefter. Når samene tillegges dyriske trekk i *Markens grøde* er det imidlertid aldri

⁸ I innføringsverket *Ecocriticism* (2012) definerer Greg Garrard zoomorfisering ganske enkelt som «representation of humans as animals» (Garrard 2012, 209).

⁹ Selv om forestillingen om «human exceptionalism» ble problematisert allerede i Carl von Linnés *Systema Natura* (1735), har den, som Giorgio Agamben tydelig viser i *The Open. Man and Animal* (2002) stått svært sterkt i vestlig tenkning.

fruktbarhet som betones.¹⁰ Dette er symptomatisk for det markante skillet som etableres mellom «markbønder» og «lapper» i romanens første halvdel.

Bøndene og samene

Som Huggan og Tiffin betoner har «racism and its imbrication with discourses of speciesism» fungert både som grunnlag for – og legitimering av – den hvite manns rett til å innta og «kultivere» naturlandskap i den nye verden og menneskene som allerede levde der (Huggan og Tiffin 2015, 152). Dette ideologiske utgangspunktet kommer også til uttrykk i Hamsuns roman. Som åpningen antyder, inngår også «lappene» i forestillingen om det urørte, jomfruelige landet som nybyggerbonden, Isak, inntar. Skal man gjøre en økokritisk lesning av *Markens grøde*, er det derfor høyst problematisk å se bort fra romanens tendensiøse fremstilling av samiske karakterer.

Som Kristin Jernsletten og Troy Storfjell har vist i flere publikasjoner, hviler den pastorale utopien som romanen formidler på at samenes tilgang og rett til landskapet undermineres (Storfjell 2003, Jernsletten 2006, Storfjell 2011). I takt med at bondemennesket Isak foredrer den ville naturen og gjør den til kulturlandskap, blir samene bokstavelig talt skrevet ut av teksten. Slik lyder den siste passasjen der ordet «lapp» forekommer:

Sellanraa ligger da øverst opp i allmenningen og bare vokser, vokser i huser og i jorde, menneskene er de samme. Lappene kommer ikke lenger forbi og gjør seg til herrer på nybygget [...] Lappene de vanker i utkantene, i det skumle, sett lys og luft på dem, og de vantrives som utøy og makk. Nu og da blir en kalv eller et lam tvert borte. Naturligvis kan Sellanraa tåle det [...] Dessuten så er vel lappene fredet! (Hamsun 2017 [1917], 237)

Her er zoomorfismen åpenbart negativt motivert. Ved å sammenligne samene med småkryp som mistrives og skyr velmakten på Sellanraa, kobles den tydelige nasjonale allegorien som strukturerer romanen, eksplisitt til samenes fravær. Det denne passasjen kommuniserer er at selv om den livsdyktige jordbruksnasjonen som Sellanraa representerer, nok tåler at samene finnes til i periferien, så er de først og fremst til skade. Det ironiske ved denne rasistisk motiverte metaforiske retorikken, er at mark og andre insekter er helt nødvendige for et bærekraftig jordbruk. Derfor slutter jeg meg til Jernsletten og Storfjell, når de slår fast at samenes uønskede nærvær i *Markens grøde* skaper sprekker i teksten der (*øde*)*markens tale* trenger seg fram gjennom den koloniale overbygningen. I en stedsorientert nylesning, nærmer de seg romanen i lys av samisk metodologi med mål om å belyse nettopp disse sprekke:

[*Markens grøde*] attempts to erase Sámi presence in its fictionalized treatment of an interior landscape in northern Norway [...] But we [...] investigate the ways

¹⁰ Også Wærp diskuterer språklig overføring mellom menneske og dyr i *Markens grøde*. Han kommenterer imidlertid kun antropomorfering av husdyr, som han mener gir «verdifulle tilgang til dyrenes liv» (Wærp 2018, 206). Siden Wærp fremholder at menneskeliggjørende litterære grep kan ha ulik virkning i ulike sammenhenger og derfor må vurderes fra tilfelle til tilfelle, stiller jeg meg undrende til hans entydige konklusjon om grepets funksjon i denne romanen: «I *Markens grøde* kan vi [...] slå fast at antropomorferingen går sammen med et prosjekt av dypere naturkontakt» (Wærp 2018, 206).

Ødemarken – det herreløse land
Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og
Stina Aronsons hitom himlen (1946)
som nordlige naturtekster

this Sámi place has produced Hamsun himself, and the strong traces that the Sámi presence here produces in the novel (Jernsletten og Storfjell 2017, 88).

Selv om Jernsletten og Storfjell legger mer vekt på kontekst enn tekst i denne lesningen, betoner de at den nordlige naturens sentrale rolle i romanen bør forstås på bakgrunn av Hamsuns nærkontakt med samisk kultur, både som barn og som voksen forfatter. Et slikt perspektiv åpner for å lese rasismen mot samene i *Markens grøde* som et forsøk på å legitimere nybyggerens paradoksale rett til og eierskap over den nordskandinaviske ødemarken.

Det samiske nærværet er også tydelig i det nordlige landskapet som vi møter i *Hitom himlen*. Ett av romanens ti kapitler bærer tittelen «Främlingen». Denne fremmede viser seg å være «Lappen Sturk». Sturk fremstilles som mer hjemmehørende i naturen enn bøndene. For ham er «vildmarken som ett välbekant rum med idel förtrogna intryck»:

Vid horisonten sköt små puffar av isgrön luft upp. På ett par minuter bildade de ett sammanhängande band. De bådade redan skärpt kyla till natten. Men några stjärnor såg [Sturk] inte till, så att han kunde tyda deras tecken och förströ sig med kloka funderingar om vädret. Ty han var en åldring som gav akt på sådant. Han läste en djup betydelse i alla ting och kunde inte låta bli det (Aronson 2003 [1946], 275).

Selv om denne skildringen ikke er like eksplisitt rasistisk som passasjen fra *Markens grøde*, hviler også den på forestillingen om samene som naturvesen. Portrettet av Sturk bidrar imidlertid til å nyansere denne forestillingen. Sturk dukker opp i romanen fordi han skal passe Emmas dyr når hun reiser for å besøke sønnen på tuberkulosesanatorium. Idet han kommer frem til den avsidesliggende gården, blir Emma imidlertid syk og han ender opp med å ta seg av henne i flere døgn. Det presiseres i teksten at Sturk steller med Emma på en måte som ingen bondekar ville gjort. Han tømmer til og med potta hennes og sover på gulvet så hun skal slippe å bekymre seg for å få lopper i sengetøyet. «Naturvesenet» Sturk fremstilles altså samtidig som et høyst kultivert og omsorgsfullt medmenneske.

Til tross for at også Aronsons fremstilling av samene Sturk bærer preg av forskjellstenkning, kan kapitlet «Främlingen» derfor kanskje leses som en anerkjennende tilnærming til samene som ødemarkens *andre* i en roman som først og fremst portretterer bønder. I ett lite glimt blir leseren invitert til å betrakte bøndene gjennom denne *andres* blick: «Det var så att [Lappen Sturk] alltid iaktog den bofasta befolkningens beteende med ett slags ironiskt intresse ungefär som han sett barn leka. De hade så många omsorger och turer» (Aronson 2003 [1946], 283). Gjennom dette lett undrende og nedlatende blikket på bøndene får kapitteloversikten «Främlingen» en ironisk brodd: Er det virkelig samene Sturk som er ødemarkens fremmede eller er det de bofaste bøndene?

Menneskene og maktene

Hitom himlen rommer også en annen kategori av aktører som problematiserer bøndenes selvsagte rett på – og kontroll over – landskapet. De jordbundne menneskelivene som romanen beskriver forholder seg, som tittelen antyder, til en høyere himmel. Som nesten alle karakterene i romanen, tilhører Emma «de väckta». Selv om ordet læstadianisme aldri

brukes, rommer boken en rekke skildringer som peker spesifikt mot denne nordfennoskandiske formen for kristendom: «Fönstret var litet och naket. Ty gardiner är inget annat än bjäfs och flärd liksom utspökade kvinnokläder. Predikanterna kallar dem djävulens underbyxor, hvilket är rätta namnet» (Aronson 2003 [1946], 350). For Emma og hennes fromme trosfeller er det åpenbart at det ikke er menneskene som er herrer i universet. Emma tenker på Herren som «uppsyningsman över ödemarksfolket» (Aronson 2003 [1946], 124).

Også det barske nordlige klimaet hersker over menneskenes liv, men Emma er fortrolig med de mange usynlige kreftene som omgir henne og blir ikke satt ut av litt stormvær:

Emma Niskanpää var barnfödd på stället, hennes fötter hade det elementära sambandet med marken, som i sig själv är ett hemligt beskydd. Hon löpte ingen risk att förirra sig [...] Hon försökte hålla ihop koftan framför ansiktet, men stormbyn fläkte upp den med ett våldsamt ryck. Du må ta dig till vara, sade hon högt till vinden. Ty även med vinden stod hon i nån sorts förstulet maskopi liksom med marken. Och det var likadant med de andra bondkvinnorna som rörde sig i det dagliga kretsloppet mellan pörtet, brunnen och fähuset. I besvärliga stunder fick de urgamla tonfall på tungan, som besvor makterna (Aronson 2003 [1946], 151).

Samtidig som Emma ser på seg selv som underordnet både de fysiske og metafysiske maktene som styrer hennes liv, oppfatter hun altså seg selv som en del av en større sammenheng som hun kan kommunisere med. Blant disse kreftene inngår også folkereligjøre aktører som usynlige «småfolk» og det mytiske vesenet Stallo (Aronson 2003 [1946], 50, 199, 203).

I forhold til denne holistiske tilnærmingen til verden, fremstår Isak som en ganske selvhvedende individualist. Når naturens uante dybder taler til ham, er det først og fremst til hans «kall for grøfter» (Hamsun 2017 [1917], 149). Til og med djevelen legger Isak under seg en kveld han går slik og fantaserer om myrer han kan grøfte om til egen matjord. Selv om han slår fra seg i Jesu navn, er det liten tvil om at Isak oppfatter seg selv som seierherre:

En opplevelse med djevelen kunne den sunneste komme ut for. Isak kjente heller intet mén av det farlige eventyr, tvertimot så var det som om han styrkedes av det. Etterhvert [...] begynte mannen og overhodet nesten å føle seg som en slags helt: Jeg forstår disse ting, vi skal bare følge meg, til nød kan jeg endog mane! (Hamsun 2017 [1917], 151-152).

Selv om Isak altså tror både på Gud og djevelen, støtter denne skildringen det overordnede inntrykket av Isak som ensom herre i marken. Dermed bekreftes åpningsavsnittets gradering av aktører også i dette oppgjøret med det overnaturlige: I Hamsuns ødemark står bondemennesket ikke bare i sentrum, men også øverst i et hierarki av aktører der ikke en gang djevelen har noe han skulle ha sagt.

Ødemarksfortellingens tvetydige relevans

La oss, med disse refleksjonene om den nordlige ødemarkens *andre* i mente, vende tilbake til det innledende spørsmålet: Er det uproblematisk å lese *Markens grøde* som en

Ødemarken – det herreløse land
Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og
Stina Aronsons hitom himlen (1946)
som nordlige naturtekster

økologisk utopi – og hvordan fremstår denne utopien i så fall når man ser den i relieff mot *Hitom himlen*? Sammenligningen av Hamsuns og Aronsons litterære fremstillinger av den nordlige ødemarken tyder på at Hennig har rett når han fremholder at det å lese *Markens grøde* som «a manifesto for sustainability» blir for enkelt (Hennig 2018, 17). Når man leser romanen opp mot Aronsons tekst trer et tydelig makthierarki frem. Selv om Hamsun løfter frem selvbergingslivet som et positivt alternativ til den kommersielle globalismen, reflekterer dette hierarkiet av aktører et historieløst verdensbilde der det hvite bondemennesket fremstår som oppdager og sentrum i ødemarken, med selvsagt rett og eierskap til landet. Slik underkommuniserer romanen at samenes tilnærming til både landskap, dyr og andre krefter i universet er både eldre og mer bærekraftig enn det vekstorienterte nybyggerlivet til Isak. Som Huggan og Tiffin er inne på, kan denne typen blindsoner eller tause motfortellinger imidlertid bidra til å kaste ironisk lys over den pastorale nybyggerutopien. Det faktum at «lappene» først svartmales, for så å skrives ut av fortellingen, kan leses som en slikt metanarrativ. Samene og deres lange historie i landskapet må ryddes unna for at nybyggerens rett til landet skal få legitimitet. Derfor har også Wærp et poeng når han fremholder at nettopp det utopiske ved *Markens grøde* kan få dagens lesere til å reflektere over «hvordan det ville være å leve annerledes på jorda» (Wærp 2018, 213).

Selv om det er mye mer å si om fremstillingen av natur og menneske i disse komplekse romanene, viser det komparative perspektivet dermed at begge er preget av ideologiske tendenser som både bygger opp under og problematiserer et antroposentrisk, vestlig verdensbilde, der det hvite stedbundne bondemennesket og dets interesser og behov gjøres til målestokk for andre livsformer og verdier. Ved å kombinere et økokritisk og et postkoloniale perspektiv blir det tydelig at begge romanene fremstiller samer og bønder som ulike mennesketyper ut fra deres relasjon til den omsluttende ødemarken. Nybyggernarrativet som strukturerer Hamsuns roman gir likevel bonden en tydeligere kolonial herrefunksjon overfor både landet, dyrene og samene. Nybrottsmannen Isak lar seg heller ikke kue av overnaturlige elementer som inngår i universet. Selv om bøndene også figurerer i sentrum av Aronsons roman, virker alle disse relasjonene som åpnere og mer tvetydige i *Hitom himlen*. Bondemennesket synes ikke først og fremst å herske over de andre aktørene som inngår i ødemarksuniverset, men fremstår snarere som del av et større hele, bestående av både fysiske og metafysiske krefter.

Disse ideologiske spenningene viser at den pastorale fortellingen om livet i ødemarken stadig har relevans. Ikke bare kan slike narrativer tydeliggjøre maktrelasjoner i verden. De kan også, som Huggan og Tiffin fremholder, fungere som innganger til «fundamental questions about the nature of human rootedness [...] and the need to find or at least imagine a dwelling-place in which human beings can both respond to and creatively refashion their relationship with the earth» (Huggan og Tiffin 2015, 136). Ved å skildre den nordlige ødemarken som et hjem preget av relasjoner mellom ulike aktører, stimulerer både *Markens grøde* og *Hitom himlen* til refleksjon over forholdet mellom menneske og natur.

Bibliografi

Andersen, Britt. 2011. *Ubehaget ved det moderne: Kjønn og biopolitikk i Hamsuns kulturkritiske romaner*. Trondheim: Tapir akademisk forl.

- Aronson, Stina. 2003 [1946]. *Hitom himlen*. [Ny utg.], red, *En modern klassiker*. Stockholm: Modernista.
- Boasson, Frode Lerum. 2015. *Men Livet lever: Hamsuns vitalisme fra Pan til Ringen sluttet*. NTNU.
- Cronon, W. 1996. «The trouble with Wilderness - Or, Getting Back to the Wrong Nature.» *Environmental History* 1 (1): 7–28. doi: <https://doi.org/10.2307/3985059>.
- Garrard, Greg. 2012. *Ecocriticism*. New York: Routledge.
- Graeske, Caroline. 2001. «I dialog med världen». In *Rötter och rutter. Norrland och den kulturella identiteten*, redigert av Anders Öhman. Umeå: Umeå universitet.
- Hamsun, Knut. 2017 [1917]. *Markens grøde*. Oslo: Gyldendal.
- Hennig, Reinhard. 2018. «Knowing the Right Thing, but Not Doing It - Knut Hamsun's *Markens grøde* in the Anthropocene». *NORDEUROPAforum - Zeitschrift für Kulturstudien* 2018:16-43. doi: <https://doi.org/10.18452/19210>.
- Huggan, Graham, og Helen Tiffin. 2015. *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment*. London/New York: Routledge.
- Jernsletten, Kikki og Troy Storfjell. 2017. «Re-reading Knut Hamsun in Collaboration with Place in Lule Sámi Nordlándda». *Arctic Environmental Modernities: From the Age of Polar Exploration to the Era of the Anthropocene*, redigert av Anna Westerståhl Stenport, Scott MacKenzie og Lill-Ann Körber. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jernsletten, Kristin. 2006. «Det samiske i *Markens grøde*: Erfaringer formidlet og fornektet i teksten». *Tid og rom i Hamsuns prosa (II)*, redigert av Even Arntzen og Henning Howlid Wærp: 117–136. Hamarøy: Hamsun-selskapet.
- Moore, Bryan L. 2008. *Ecology and Literature: Ecocentric Personification from Antiquity to the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nilsson Skåve, Åsa. 2007. *Den befriade sången: Stina Aronsons berättarkonst*. Växjö: Växjö universitet.
- Norwood, Vera. 1996. «Heroines of Nature: Four Women Respond to the American Landscape». I *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, redigert av Cheryll Glotfelty og Harold Fromm. Athen: University of Georgia Press.
- Storfjell, Troy. 2003. «Samene i Markens grødes kartlegging av en (umulig) idyll» i *Hamsun i Tromsø III*, redigert av Even Arntzen og Henning Howlid: 95-112. Hamarøy: Hamsun-selskapet.
- Storfjell, Troy. 2011. «A Nexus of Contradictions: Towards an Ethical Reading of *Markens grøde*» I *Hamsun i Tromsø V: Rapport fra den 5. internasjonale Hamsun-konferanse, 2011* redigert av Even Arntzen, Nils Magne Knutsen og Henning Howlid Wærp: 143–253. Hamarøy: Hamsun-selskapet.
- Wærp, Henning Howlid. 2010. «Isak Sellanrå, igjen dagens mann? *Markens grøde* lest i et økokritisk perspektiv». *Norsk litterær årbok 2010*: 105–124. Oslo: Det norske samlaget.
- Wærp, Henning Howlid. 2018. «*Hele livet en vandrer i naturen*»: Økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap. Stamsund: Orkana akademisk.
- Žagar, Monika. 2011. *Knut Hamsun – The Dark Side of Literary Brilliance (New Directions in Scandinavian Studies)*. Seattle & London: University of Washington Press.

Ødemarken – det herreløse land
Knut Hamsuns Markens grøde (1917) og
Stina Aronsons hitom himlen (1946)
som nordlige naturtekster

Forfatterbiografi

Beatrice M. G. Reed, høgskolelektor ved Høgskulen i Volda.

Siste publikasjoner:

Natur og menneske i Stina Aronsons nordlige ødemarksfortellinger. En økonarratologisk analyse (2020). Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.

«Besjelingens åpne begrensinger. Økokritiske refleksjoner over dikt om antropomorfe trær» (2018) i *Nordisk poesi. Tidsskrift for lyrikkforskning*. ISSN 2464-4137. (1), s 20–36, doi: 10.18261/issn.2464-4137

«From Anthropomorphism to Ecomorphism: Figurative Language in Tarjei Vesaas' *Fuglane* and Stina Aronson's *Hitom himlen*» (2018) i Reinhard Hennig; Anna-Karin Jonasson & Peter Degerman (red.), *Nordic Narratives of Nature and the Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures*. Lexington Books. ISBN 978-1-4985-6190-7. Part 2, Ch. 7. s 117–136

«Mellom ødemarken og sanatoriet - Økokritisk blikk på tre av Stina Aronsons sene noveller» (2016) i *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*. ISSN 0013-0818. 103(2 - 2016), s 92–104

Kontakt: b.m.u.g.reed@iln.uio.no